

İLEM

HAZİRAN
2020

**COVID-19
SORUŞTURMA
DOSYASI**

11

Lütfi Sunar

Risk Toplumunun Krizi:
Kayganlaşan
Toplumsal Yapılar

Risk Toplumunun Krizi: Kayganlaşan Toplumsal Yapılar

Lütfi Sunar*

Bilim ve Tekniğin Virüsü

Son zamanlarda dünyayı kasıp kavuran Koronavirüs ile mücadelede devletlerin benimsediği en yaygın ve baskın strateji halk sağlığı yaklaşımı oldu. Kliniklerin ve hastanelerin kapasitesinin artırılması ve enfekte hastaların sıkı karantinası, el yıkama, dezenfeksiyon ve hijyen bu yaklaşımın temel gerekleri hâline geldi. Pek çok ülkede maskesiz sokağa çıkmak yasaklandı, bazılarında ise toplu alanlarda maske takmak zorunlu hâle getirildi. Bu sebeple dünya çapında maske satın almak için büyük bir talep oluşmuş durumdadır. Dezenfektan ve temizlik ürünlerine, gıda ve temel tüketim maddelerine karşı çok yoğun bir talep var.

Şehirlerde birçok günlük hayati etkinlik askıya alındı. Büyük şehirlerde sokağa çıkma yasakları başladı. Bu tür yasakların olmadığı zamanlarda da insanlar evde kalmaya devam ediyorlar. Çünkü sokağın riskli olduğu düşünülüyor. İnsanlar evlerinde kendilerine aylarca yetecek ihtiyaç maddesini stokluyorlar. Son otuz yılda sürekli gelişim haberleriyle mest olduğumuz teknoloji bu sorun karşısında çaresiz ve sürekli ilerlediğini varsaydığımız bilim de bizimle birlikte şaşkın vaziyette. Her tarafta deney laboratuvarları çalışsa da en işlevsel bilim görüldüğü kadarıyla hastaların ve ölenlerin sayısını tahmin etmemize yarayacak istatistik gibi görünüyor.

Koronavirüs salgınının en önemli sonuçlarından biri, dünya çapında meydana getirdiği sosyal kaygıdır. Geçtiğimiz günlerde Anadolu Ajansı'na yazdığı bir yazıda Nihat Erdoğan (2020) "Kovid-19 Salgını Anlam Yıkımına mı Yoksa Yeni Bir Anlamlandırmaya mı Yol Açacak?" diye soruyordu.

* Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi Sosyoloji Bölümünde öğretim üyesidir ve İLKE Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı'dır.

Kriz dönemlerinde kimlik ve anlam dünyasının bir sınavdan geçtiğini belirten Erdoğan yazısında “bu süreçten anlam yıkımı değil, kendimiz ve insanlık için daha iyi sonuçlar doğuracak yeni anlam çerçeveleri oluşturarak çıkmanın” önemini vurguluyordu. Bu çağrı tam da içinde yaşadığımız dünyanın en büyük krizinin virüs salgını olmadığını, onu da kuşatan bir başka sorunun varlığını işaret etmesi bakımından çok kıymetlidir.

Zira tüm dünyada televizyonlar gün boyunca bu konu ile ilgili alınan tedbirleri anlatıyor, uzmanlar insanları konu hakkında bilgilendiriyor ve heyecanlı gazeteciler endişe verici ses tonu ile konuyla ilgili gelişmeleri aktarıyor. Dünya her gün bir yenisi çıkan teknoloji harikalarını konuşurken; çalışanlar kuzey yarımküre için yaklaşan yaz aylarına dair tatil planları yaparken bir anda insanlar kendilerini Orta Çağ’ın veba salgını koşullarında buldular. Özellikle teknolojinin içine doğan genç kuşaklar arasındaki hayal kırıklığı duygusu, toplumlarımızın anlam dünyasının tehlikelerle yüzleşmede nasıl savunmasız olduklarını işaret ediyor.

Risk Toplumu Gün Yüzüne Çıkıyor

Yunus Kaya geçenlerde yazdığı “Virüs Küreselleşmenin Yol Haritasını Takip Ediyor” başlıklı yazıda, Ulrich Beck’in küreselleşme bağlamında ortaya attığı “risk toplumu” kavramının salgının küreselleşmeyle ilişkisini anlamak için iyi bir başlangıç noktası olacağını ifade ediyordu. Alman sosyolog Ulrich Beck 1986 yılında yayımlanan *Risikogesellschaft* (Risk Toplumu) isimli kitabında riskin artık günlük hayatımızın bir parçası olduğunu söylediğinde belki de bu kadar iyi anlaşılmamıştı. Beck (1992), bunu modernleşmenin yarattığı tehlikelerle ve güvensizliklerle başa çıkmanın sistematik bir yolu olarak tanımlıyordu. Ona göre ayrıca risk toplumu, modern yaşamdaki sıkı kontrollerin ve gelişen tekniğin oluşturduğu istenmeyen ve öngörülemeyen yan etkilerle alakalıydı. Beck’in “refleksif modernleşme” olarak adlandırdığı geniş kapsamlı bir değişim risk toplumunun temelini oluşturuyordu.

Beck’in dile getirdiği risk toplumu 1990’lardan itibaren küresel bir karaktere büründü. Beck (1999, 2008) ilerleyen yıllarda bu riski sağlık ve çevre sorunlarıyla daha ilişkili bir şekilde tartışmaya başladı. Bugün küresel risk çevre sorunları, enfeksiyonlar, aile hayatındaki istikrarsızlık, iş piyasası ile ilgili hâle gelmiş vaziyettedir. Beck aslında ironik bir durumdan bahsediyor. Hayatı daha da belirgin hâle getirme ve insan aklıyla bilinebilir ve öngörülebilir hâle getirme hedefiyle yola çıkan modernitenin nasıl da riskli bir belirsizlik ürettiğini bize anlatıyor.

Teknolojinin içine doğan genç kuşaklar arasındaki hayal kırıklığı duygusu, toplumlarımızın anlam dünyasının tehlikelerle yüzleşmede nasıl savunmasız olduklarını işaret ediyor.

Modern tahakkümü sorguluyormuş gibi görünse de bir düzen önerisi olmadığı için postmodern muğlaklık sosyal belirsizliğin artmasında ve riskin büyümesinde önemli bir etkidir.

Beck, ortaya çıkan durumu ikinci modernite veya daha yaygın bir tabirle geç modernlik olarak niteler. Bu anlamda 1970'lerin ortalarından başlayarak modernitenin bu yeni aşaması iktisadi olarak endüstrileşmiş ülkelerde ekonominin sanayiden hizmetlere doğru kayması ve küreselleşmenin ekonomik ve kültürel eğilimlerinin ulusal ekonomileri dönüştürmeye ve güçlü karşılıklı bağımlılıklar ile küresel bir pazar yaratmaya başlaması ile yakından alakalıdır. Öte yandan fikri ve zihinsel olarak da modern toplumun öyle ya da böyle bir düzen fikrinden postmodern düzensizlik kavrayışına doğru dönüşü de simgeler. Modern tahakkümü sorguluyormuş gibi görünse de bir düzen önerisi olmadığı için postmodern muğlaklık sosyal belirsizliğin artmasında ve riskin büyümesinde önemli bir etkidir.

Beck'in risk toplumu tezinin dayandığı beş temel sütun bulunmaktadır: (1) Küresel ölçekte insanlığın varlığını tehdit eden insan yapımı, yeni mega risklerin ortaya çıkması; (2) akışkanlığın ürettiği bir küresel risk toplumu; (3) riskin meydana çıkardığı duyarsızlık ve karmaşıklık neticesinde siyasetleri ve bireyleri bilimsel bilgiye bağımlı kılan uzman bağımlılığı; (4) sosyal sınıf gibi eski kapsamlı ve geniş sosyal kategorilerin yerini, kendi kendini gerçekleştiren yeni bir özne anlayışı çerçevesinde bireyselleşmesinin alması; ve (5) eşitsizliğin riskin dağılımını biçimlendiren esas etken olarak tüm yaşamı kapsaması.

Bu sonuncusuna daha yakından bakmak lazım. Zira bugün risk artık sadece bir risk olmaktan çıkmış ve somut bir tehdit boyutuna ulaşmış vaziyettedir. Gezegenimizin her köşesindeki bireyler ve halklar için artık hayatın sürdürülmesini tehdit eden somut sorunlar söz konusudur. Bugün ülkeler bu tehditlerle tek başlarına başa çıkamayacakları gibi uluslararası bir iş birliği ve güç birliği de yeterince söz konusu değildir. Bu kapsamda artık gelişen ekonomik ve teknolojik araçlar ile devlet mekanizmaları arasındaki çelişkinin büyüdüğünden bahsedebiliriz. Beck de zaten riski büyüten bir faktör olarak gelişmekte olan ülkelerdeki yoksul mahallelerin küresel metropollerin kapısının eşiğine taşıdığından bahseder. Ancak bu karşılaşmada risk eşiğin gerisindekiler için her zaman daha da fazla olmaya devam etmektedir.

Riskin dağılımı ile servetin dağılımı arasında sıkı bir ilişki mevcuttur. Daha büyük riskler her zaman sınıfsal olarak kendisini garanti altına alamayan kesimler ve kendi ekonomisini, siyasetini yönetebilecek durumda olmayan ülkeler için geçerlidir. Burada iktisadi ve sosyal kaynaklar hakkında

çok güçlü bir tartışmaya ihtiyacımız var. Bu tartışmanın odağında kaynakların eşitsiz bir biçimde dağılmasını sağlayan çağdaş güç ilişkilerinin çarpık yapısı bulunmalıdır. Demokrasileri doğuştan özürlü hâle getiren bu çarpıklık bütün bir kamusal yaşamı saran bir örümcek ağı gibi insanları ve grupları hareketsiz hâle getirmektedir. Aslında bu anlamda risk doğal bir şekilde ortaya çıkmış bir durum olmaktan ziyade yakın zamanda Tahsin Görgün'ün (2020) İLEM için keleme aldığı "Koronavirüs ve Post-Truth'un Sonu" başlıklı yazıda da belirttiği gibi modern ekonomi-politiğin tabii bir neticesidir. Dolayısıyla aslında karşımızdaki vakayı risk toplumu perspektifiyle analiz ederken bu riskin modern toplum için artık olağan hâle gelmiş bir durum olduğunu da gözden kaçırmamak gerekir.

Riskin Temeli Sosyal Kayganlaşmada

Toplumsal zeminin kayganlaşması öyle felsefi bir mesele değildir. Kayganlaşma son kırk yılda küreselleşmenin, sanayi sonrası toplumun ve otomasyonun çalışma biçimlerini hızla esnekletmesini ve sosyal konumların geniş ölçekli bir biçimde istikrarsızlaştırılmasını ifade eden bir kavramdır.

Guy Standing (2014) dikkat çekici eseri *Prekarya: Yeni Tehlikeli Sınıfta* bu olguyu çarpıcı boyutları ile tanımlıyor. Onun yeni bir sınıf olarak tanımladığı prekarya "esnekleşmiş" bir istihdam rejiminde sürekli değişen işlerde, âdeta hep geçici bir statüde çalışanları ifade ediyor. Yani Standing bir bakıma düzenli olarak düzensiz işlerde çalışan "çalışan yoksullar" veya "güvencesiz işçiler"den bahsediyor. Üretimin ve tüketimin yeniden örgütlenmesi insanları kimliksizliğe, geleceksizliğe ve hafızasızlığa mahkûm ediyor.

Standing'in prekarya olgusu ve kavramını eleştirel bir biçimde ele alan Merve Akkuş Güvendi (2019) ise prekaryanın bir sınıf olmaktan ziyade kapitalizmin asli bir durumuna denk düştüğünü dile getiriyor. Ona göre "prekarya, kapitalizmde yapısal olarak içkin bulunan" güvencesizlikle tanımlanmalıdır. Dolayısıyla kayganlaşma arızı bir durum değil, modern toplumun asli bir durumuna tekabül ediyor.

Aslında Beck'in risk toplumu kavramı ile Standing'in prekarya kavramını birlikte ele aldığımızda resmin bütünü daha açık hâle geliyor. Risk toplumu tam da güvencesizlik hâlinde ötürü ortaya çıkan esnekliğin bir neticesidir. Bu prekaryayı doğuran ana etken de sermaye ile emek arasındaki umutsuz çelişkidir. Bir dönem bu çelişkiyi çözmeye çalışan sosyal devletin de aradan çekilmesi ile artık konum kaybı kaçınılmaz hâle gelmiş durumdadır.

Demokrasileri
doğuştan özürlü hâle
getiren bu çarpıklık
bütün bir kamusal
yaşamı saran bir
örümcek ağı gibi
insanları ve grupları
hareketsiz hâle
getirmektedir.

Risk toplumu
modern iktidar ve
sermaye oyunlarının
bahislerindeki artan
farkın bir neticesi
olarak görünür
olmuştur.

Eşitsiz küreselleşme sermayeyi hareketli kılarken işçileri sabitleştirme maharetini gösterdi. Burası ulus devletler ile küresel sermayenin anlaştığı noktadır. Borçla terbiye edilmiş ulus devletler küresel sermayenin jandarmaları olmaya hem mahkûm hem gönüllülerdir. Üstelik arada bu ilişkiden beslenen geniş bir siyasi-iktisadi elit tabaka vardır. Yunus Kaya ve Ekrem Karakoç (2012) bir süre önce bu elit tabakanın varlığının ulusal ekonomilerin eşgüdümünü sağlamada işlevselliğini analiz etmiş ve bu tabakaların çıkar birliğinin millî hislerden daha baskın olduğunu vurgulamıştı. Dolayısıyla esnekleşme sadece geniş bir toplumsal kesimin konum kaybına ve gelecek kaygısına değil, aynı zamanda küçük bir elitin konum fethi ve konforlu yaşamına da denk düşen bir durumdur.

Peki bu yaman çelişki nasıl gözlerden gizlenebiliyor? Bunun cevabı aslında artan milliyetçilik ve popülizmin tezahürlerindedir. Kayganlaşan iktisadi zemini milliyetçilikle dengelemek belki de, bir süre önce Öner Buçukçu'nun (2020) dikkat çektiği gibi kapitalizmin iki yüz yıllık en yaygın hilesidir. "Salgın Milliyetçilikleri Yükseltiyor mu?" sorusuna Buçukçu, beklenenin aksine "hayır" yanıtını veriyordu. Zira ona göre milliyetçilik modern devletin ayrılmaz bir cüzüdür. Arada sadece bir dönem arka planda kalmıştır. Aynen Merve Akkuş'un prekaryalaşmayı kapitalizmin daimî bir özelliği olarak resmetmesi gibi Öner Buçukçu da milliyetçiliği böyle tanımlıyor. Aslında risk toplumu modern iktidar ve sermaye oyunlarının bahislerindeki artan farkın bir neticesi olarak görünür olmuştur.

Yükselen Teknikalizme Direnmek

Shanghai Üniversitesi'nde doktora öğrencisi olan Nurettin Akçay (2020) geçtiğimiz günlerde yazdığı "Gelecekte Bizi Nasıl Bir Dünya Bekliyor: Aslında Biliyoruz!" başlıklı bir yazıda, Çin'deki günlük yaşam deneyimlerinden hareketle teknolojik gelişmelerden ve bu teknolojik aygıtların sosyal kontrol için nasıl kullanıldığını anlatıyor. Akçay "Size iyi bir tablo çizmek isterdim fakat gelecek toplumun nasıl daha çok kontrol edilebileceği üzerine kurgulanıyor" diyor. Ardından da dünyadaki pek çok ülkenin çok yakında bu teknolojileri kullanmaya başlayacağını ifade ediyor.

İnsan hayatının her anının kontrol edildiği bir toplum modeli, muhtemelen bu tür salgınları ve krizleri daha iyi yönetebilmek adına bundan sonra peyderpey gündeme gelecektir. Muhtemelen bundan sonra sağlık ve güvenlik teknolojilerinin propagandasına daha fazla maruz kalacağız. Sosyal bağlamı ve kültürel zemini ihmal eden "uzmanların" talebi ve

teknolojinin zorlamasıyla gittikçe daha fazla kontrol merkezli bir dünyanın doğuşuna şahitlik edeceğiz. Hiç şüphesiz böyle bir imkân ortaya çıkarsa bu herkesin eşit bir biçimde erişebileceği bir kontrol fırsatı oluşturmayacaktır. Aslında gücün ve kontrolün merkezileştiği bir toplumun neye benzediğini geçmişte Sovyetler Birliği, günümüzde de Kuzey Kore ve Çin gösteriyor. Böyle bir toplum plütorkların toplumu kendi emelleri doğrultusunda ele geçirdiği bir tasarıma sahip olabilir. Böyle bir tasarımın en temel hammaddesi insanların zaafı ve korkuları olmaktadır.

Bir benzeri ters ütopyalarda veya fantastik filmlerde karşımıza çıkan güç sahiplerinin toplumu kendi emelleri doğrultusunda kontrol etmeleri anlamına gelebilecek olan böylesi bir teknolojik gücün ve kontrolün maliyeti salgından daha büyük olacaktır. Zira böylesi bir kontrol toplumdaki eşitsizlikleri derinleştireceği gibi aynı zaman da toplumsal yapının daha az insani hâle gelmesine de neden olacaktır. Ayrıca böylesi bir durum irade, haysiyet ve adalet gibi toplum hayatının temeli olan değerlerin de aşınması demektir.

Koronavirüs Sonrası Sosyal Boyutları

Muhtemelen, Koronavirüs'ün sosyal sonuçları, 21. yüzyılda insan hayatındaki en önemli etkenlerden biri olacaktır. Bu salgını önceki iktisadi ve siyasi krizlerden farklı kılan şey, insanların biyolojik yaşamının ve sosyal beklentilerinin ne kadar kırılğan olduğunu göstermesi oldu. Modernliğin herhangi bir tehlikeden uzak “steril bir toplum” oluşturmaya yönelik pembe rüyasından acılı bir uyanış gerçekleşti. Temelde insanın ölümsüzlük talebine dayanan bu rüya bugün engellenemeyen ölümlerle bir kez daha sarsılmış vaziyettedir.

Mevcut önlemlerle virüsü toplumdan ayıklama çabasına tanıklık ediyoruz. Ancak enfekte olma korkusu toplumda irrasyonel davranışlarla sonuçlanıyor. Zaman zaman akılcılığın yerini duyguların aldığını görüyoruz. Bunlar aslında gittikçe kırılğanlaşmış bir insani toplumsal evreni göstermesi bakımından son derece önemlidir.

Modern Zamanlar filminde yürüyen bant durduğunda Charlie Chaplin'in elindeki anahtar ile sağa sola şaşkın baktığı bir sahne vardır. Bu aralar insanların hareketleri bana bu sahneyi anımsatıyor. Bir taraftan yavaşlayan hızı sanal olarak üretme çabası, öte taraftan bedenlerin kısıldığı dar mekânlar insanların modern hayatın oluşturduğu riskleri daha açık ve yakından görmesine sebep oldu. Günlük hayatın hızının kesildiği ve vakti dolduran onlarca eylemin art arda diziliminin getirdiği anlamlılık yanılımasının

Modernliğin herhangi bir tehlikeden uzak “steril bir toplum” oluşturmaya yönelik pembe rüyasından acılı bir uyanış gerçekleşti. Temelde insanın ölümsüzlük talebine dayanan bu rüya bugün engellenemeyen ölümlerle bir kez daha sarsılmış vaziyettedir.

farkına varıyoruz. Zira insanların günlük rutinleri durduğunda davranışlarına anlam veren akış da kesiliyor.

Bugün sosyoekonomik olarak ülkelerin dayanma kapasitesinin sınırlarına varmak üzereyiz ve bu da daha etkin bir mücadele ve kolektif bir uygulamayı zorunlu kılıyor. Bu tür bir etkinliğin yakalanabilmesi için virologların, epidemiyologların ve halk sağlığı uzmanlarının yanı sıra sosyologların katkısına ihtiyaç olduğu çok açıktır. Bu krizle yüzleşmek ve onu aşmak kadar, bu krize yol açan etkenleri de küresel olarak anlamak ve çözmek durumundayız.

Koronavirüs salgını da risk toplumunun savunmasız bir topluma yol açtığını gösterdi. Hamile kadınlar, çocuklu aileler, yaşlılar, engelliler, düşük gelirli bedensel işçiler ve garantisiz çalışanlar bu süreçte orantısız bir şekilde zarar görüyorlar. Ancak salgının sosyal etkisi bunlarla sınırlı değil, her yaştan ve her gruptan birey ve hanede salgının olumsuz etkilerini görmek mümkündür. Toplumdaki tüm gruplar kapsamlı bir risk altında olduklarını açık bir şekilde hissettiler. Bu nedenle yaşadığımız risk toplumunda, tehlikelerin büyüklüğü ile ilgili çelişkili fikirleri ve sosyal paranoyayı “yönetmek” üzere bundan sonra muhtemelen büyük yatırımlar yapılması gerekecektir.

Sonuç olarak, bu salgın bize mevcut toplumların biyolojik ve zihni olarak ne kadar savunmasız olduklarını gösterdi. Sadece biyolojik temelde direnç geliştirmek yetmeyecek; zihinsel, sosyal ve manevi düzeyde de dirençli bir topluma ihtiyaç vardır. Bunun için riski sadece azaltmak değil aynı zamanda onu ortaya çıkaran sistemleri bütünüyle tamir eden bir yaklaşım gerekecektir.

Kaynaklar

- Akçay, N. (2020). Gelecekte bizi nasıl bir dünya bekliyor: aslında biliyoruz. Independent Türkçe . <https://www.indytrk.com/node/158166/t%C3%BCrkiyeden-sesler/gelecekte-bizi-nas%C4%B1l-bir-d%C3%BCnya-bekliyor-asl%C4%B1nda-biliyoruz> adresinden 04.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Akkuş Güvendi, M. (2019). Prekarya tartışmaları kavram, tanım ve durum. *İnsan & Toplum*, 9(4), 133-150.
- Beck, U. (1992). Risk society: Towards a new modernity.
- Beck, U. (1999). *World risk society* (1 edition). Polity.
- Beck, U. (2008). *World at risk* (1 edition). Polity.
- Buçukçu, Ö. (2020). Salgın milliyetçilikleri yükseltiyor mu?. Toplumsal Yapı Araştırmaları Programı. <https://tyap.net/salgin-milliyetçilikleri-yukseltiyor-mu> adresinden 07.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Erdoğan, N. (2020, Nisan 6). Kovid-19 salgını anlam yıkımına mı yoksa yeni bir anlamlandırmaya mı yol açacak?. Anadolu Ajansı. <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-salgini-anlam-yikimina-mi-yoksa-yeni-bir-anlamlandirmaya-mi-yol-acacak-/1793925> adresinden 06.04.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Göğün, T. (2020). Koronavirüs ve Post-Truth'un sonu. İLEM Covid-19 Dosyası-3. http://blog.ilem.org.tr/wp-content/uploads/2020/05/1%CC%87LEM_Cov%C4%B1d_Sorusturma_Tahsingo%C%88rgu%CC%88n-1.pdf adresinden 11.05.2020 tarihinde erişilmiştir.
- Kaya, Y., & Karakoç, E. (2012). Civilizing vs destructive globalization? A multi-level analysis of anti-immigrant prejudice. *International Journal of Comparative Sociology*. <https://doi.org/10.1177/0020715212447615>
- Standing, G. (2014). *Prekarya-yeni tehlikeli sınıf*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Yayın Hakları:

Bu dosyanın tüm yayın hakları saklıdır. Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında İلمي Etüdler Derneđi'nden yazılı izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

ilem
ilmi etüdler derneđi

www.ilem.org.tr [@](#) [f](#) [v](#) /ilmietudlerderneđi [t](#) /ilmietudler

[Aziz Mahmut Hüdayı Mh. Türbe Kapısı Sk. No:13, Üsküdar/İstanbul](#) [0 216 310 43 18](#)